

5. Леонтьев А. А. Психологичні особливості особистості. – М., 1981.
 6. Лангмейер И. Психологічна депривація в дитячому віці. – Прага, 1984.
 7. Лебединський В. В. Порушення психічного розвитку в дітей. – М., 1985.
 8. Манова-Томова В. С. Психологическая реабилитация при нарушениях поведения в детском возрасте / В. С. Манова-Томова, Г. Д. Пирьев, Р. Д. Пенушлиева. – София, 1981.
 9. Мухіна В. С. Позбавлені батьківського піклування: Хрестоматія. – М., 1991.
 10. Оклендер В. Окна в мир ребенка. – М., 1997.
 11. ООН Стандартні правила, що стосуються рівності можливостей інвалідів, 1993.
 12. Парафіян А. М. Діти без родини. – М., 1990.
 13. Райгородский Д. Я. Практична психодіагностика, 1998.
 14. Рубинштейн С. Я. Психологія розумово відсталого школяра. – М., 1979.
- Надійшла до редколегії 09.06.08*

УДК 159.922.27.7/8

Т. В. Кубриченко

Дніпропетровський національний університет

СТЕРЕОТИПИ ФЕМІНІННОСТІ: ПАТРІАРХАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ТА НОВІ ЗРАЗКИ

Висвітлено види, значення, функції жіночих гендерних автостереотипів. Окреслено негативні ефекти, що здійснюють гендерні стереотипи на жіночий розвиток і самореалізацію. Відзначено сучасну тенденцію модифікації змісту стереотипу фемінінності.

Поступові зміни статевої структури і гендерної ідеології у сучасному суспільстві, помітний вихід на політичну арену жінок та відповідна модифікація соціонормативних уявлень про зміст жіночої гендерної ролі і поведінки актуалізують інтенсивні і якісно нові дослідження гендерних стереотипів.

Певна тривога дослідників, викликана появою у виявах жіночої поведінки маскулінних рис і наданням жінками пріоритету маскулінній моделі, підсилюється визнанням того, що гендерна соціалізація, яка стимулює у дівчат маскулінність, вступає у протиріччя з суспільством, яке у багатьох аспектах поки ще орієнтується на патріархальні стандарти жіночності.

Стереотипи фемінінності визначаються в літературі як стандартизовані уявлення про моделі поведінки жінок, їх соматичні і психічні властивості; вважаються провідними вимірами гендерних орієнтацій, спрямованості суспільства і людини на традиційний або егалітарний розподіл ролей; визнаються такими, що мають місце не лише на рівні буденної свідомості, а й на вищих рівнях культури [4; 5; 7; 8; 14].

Окреслюючи сутність гендерних стереотипів, автори вказують на їх ригідність і зорієнтованість на підлеглу позицію жінки в родині і суспільстві, на жорсткість приписів щодо статево відповідних особливостей особистості, видів діяльності, еталонів зовнішнього вигляду тощо [3; 9–11], а також на значну силу їхнього впливу, що перевищує навіть расові стереотипи [9].

У гендерних дослідженнях названо кілька груп, значень та функцій гендерних стереотипів. Так, до першої групи дослідники відносять стереотипи маскулінності-фемінінності. Стереотип фемінінності визначає жінку як істоту залежну, емоційну, красиву, турботливу, ласкаву, ніжну, що є пасивно-репродуктивним початком. Другу групу складають уявлення про розподіл професійних і сімейних ролей між чоловіками і жінками. Для останніх значущою вважається роль матері, домогосподині, але аж ніяк не кар'єра, професійний успіх. Третя група гендерних стереотипів визначає зміст статево відповідної праці. Типово жіноча діяль-

ність повинна мати обслуговуючий, виконавський характер, та не передбачати інструментальності, творчості, лідерства [7; 14].

Три значення, у яких розглядаються маскулінність-фемінінність, є такими: 1) дескриптивні, описові категорії; 2) аскриптивні категорії, 3) прескриптивні категорії (О. Кустова, 2003).

У літературі [1, с. 153–156] названі також функції гендерних стереотипів, які виявлені зарубіжними авторами. Це функції виправдовування і захисту фактичної нерівності між статями; регулятивна функція; пояснювальна функція; ретрансляційна функція; диференціювальна функція.

Незважаючи на те, що окремі риси мають транскультурний характер (Т. Белавіна), зміст гендерних стереотипів, як показано, в цілому визначається у контексті певної культури, що дозволяє авторам характеризувати їх як уявлення про гендерні ролі, припустимі у певній культурі, країні, етносі [11, с. 68].

Показано, що історично далекі від патріархальної моделі нормативи гендерної поведінки жінок в сучасній Україні є типовими і уподібненими гендерним стереотипам інших країн та обумовлюють патріархальне світосприйняття українського студентства [4; 10].

Відзначається, що від впливу гендерних стереотипів не залишаються вільними ні організація освіти і навчально-виховного процесу у навчальних закладах, ні література і мистецтво, ні засоби масової інформації, ні зміст сімейного виховання дівчаток [3–5; 9].

Цікаво зауважити, що в роботах авторів вказується не лише на численні негативні ефекти, що справляють гендерні стереотипи, а й на певний позитивний смисл дії нормативів маскулінності і фемінінності.

Серед негативних наслідків впливу гендерних стереотипів дослідники називають, по-перше, сувору регламентацію останніми нормативною соціальною поведінки та соціальною ролі жінки (підкорення чоловікові, виконання експресивних функцій, побутових та виховних обов'язків), що нібито обумовлені її обмеженими сутнісними особливостями (І. Грошев, 2000; Є. Ільїн, 2002).

Автори вказують на наявність так званої «несвідомої ідеології» (С. Бем та Д. Бем, 1970), яка сприяє виявам прихованих форм дискримінації жінок. Хоча, як відзначено, більшість жінок і заперечують, що саме вони є об'єктами дискримінації, все ж представниці жіночої статі, які працюють, відчують ефект так званої «скляної стелі» у ділових стосунках, при оформленні угод тощо (Т. Бендас, 2005; Ф. Джейс, 2001).

Разом з тим, дослідженнями не виявлено статевих відмінностей у оцінці результативності праці жінок і чоловіків [11]. Зокрема, показано, що фактор статевої приналежності вчителів не здійснює суттєвого впливу на стратегію і тактику їхньої мислительної діяльності у напружених ситуаціях (В. М. Чернобровкін, 2006).

Крім того, під впливом гендерних стереотипів має місце перебільшення, надмірне акцентування відмінностей жінок від чоловіків. Показано, що посилення уваги людей до власної відповідності гендерному стереотипу пов'язано зі ступенем полярності у суспільній свідомості стереотипів маскулінності-фемінінності [5, с. 59; 8, с. 202]. Зауважено, що гендерні відмінності вважаються значущими у тих сферах, де певна стать сприймається позитивно; при цьому у галузях, де показані негативні сторони, відмінності зменшуються [5, с. 60].

Проте надмірна акцентуація типово фемінінних або маскулінних рис набуває негативного оцінювального забарвлення [1, с. 152]. Доведено, що виховання, яке ґрунтується на стереотипному розумінні фемінінності, здатне зробити жінку недосконалою матір'ю через її безпорадність, пасивність і залежність (Т. Репіна, 1987). Також виявлено, що гендерні стереотипи визначають неоднакове сприйняття дорослими і батьками дітей різної статі, впливають на батьківські очіку-

вання, оцінку ними здібностей дівчат, що трансформується у базові компоненти «Я-концепції» майбутньої жінки (О. Лібін, 2006; Л. Попова, 1996).

Наступним негативним наслідком впливу гендерних стереотипів, напевно, пов'язаним із соціально-психологічним явищем андроцентизму, що визначає, як відомо, не лише чоловічу, а й жіночу свідомість [8, с. 187], є гальмування жінками розвитку у себе якостей, які не відповідають гендерному стереотипу, боязнь прийняти на себе нетрадиційну суспільну роль та претендувати на успіх, конкурентність, активність у колективних видах діяльності [5].

Показано, що як жінки, так і чоловіки схильні до поведінки, яка відповідає суспільним очікуванням, а, отже, їхня гендерностереотипна поведінка підтверджує так звані «пророцтва» (Ф. Джейс). Схильність до переймання більш високостатусної – чоловічої – точки зору, до недооцінки власних достоїнств, досягнень обумовлена, як показано у дослідженнях, приналежністю жінок до низькостатусної у суспільстві групи, та, відповідно, меншим розвитком у них почуття ідентифікації зі своєю групою (Г. Гуїчі, 1984; Ф. Парсонс, 1955; Л. Вейцман, 1979).

У свою чергу, нижча оцінка суспільством жіночої гендерної ролі спричиняє ускладнення гендерної соціалізації дівчаток, які навіть за наявності доступної фемінінної моделі не мають, на відміну від хлопчиків, сильної мотивації щодо її наслідування (Ф. Парсонс, 1955; Л. Вейцман, 1979).

Негативним наслідком впливу гендерних стереотипів на жіноче самопочуття вважається також низька оцінка жінками своєї зовнішньої привабливості, що коливається від «комплексу гидкого каченяти» у дівчаток-підлітків до незадоволення своєю зовнішністю у дорослих жінок, та є результатом нав'язування засобами масової інформації принципово недостижних «норм краси» (В. Каган, 1991).

Відзначено, що гендерні стереотипи значно впливають на індивідуальну свідомість жінки, здійснюють психологічний тиск на розвиток її особистості. Має місце прийняття самими жінками гендерних стереотипних уявлень про набір характеристик фемінінності, жіночий соціальний статус, обмеженість власних можливостей у сферах наукової діяльності, мистецтва [1; 5; 9].

Вказано на можливість демонстрації жінками упередженості проти представниць своєї статі, що визначається в літературі як реверсивний гендерний стереотип (Т. Бендас, 2005).

У той же час, суворе дотримання соціальної бажаності сприймається жінкою як насильство над власним «Я», та здатне призвести до самовідчуження (А. Візгіна, С. Пантілеев, 2001).

Авторами виявлено також обмеження гендерними стереотипами повноцінної соціальної і індивідуальної реалізації особистісного потенціалу жінок. Показана несумісність типово фемінінної поведінки жінки з її успішною кар'єрою, а також емоційно негативне ставлення оточення до компетентних та успішних жінок (Ф. Джейс, 2001), чия успішність і компетентність трактується як результат нестабільних причин (зусилля, випадкової удачі) [1, с. 153]; звуження можливостей жінок у діловій сфері через гендерно стереотипізовані настанови чоловіків (У. Фаррелл, 2001).

Цікаво, що висока компетентність жінок, яка спростовує гендерні стереотипи, спричиняє неприйняття таких жінок і чоловіками, і жінками. При цьому, за висновками авторів (Р. Хеген, А. Кан, 1975), із трьох варіантів реагування на суперечність високої компетентності жінки існуючим стереотипам (змінення стереотипу; спростування факту компетентності; виключення компетентної жінки із групи) частіше обираються два останні способи.

Заслужовує на увагу, з нашої точки зору, висновок про певний позитивний смисл дії гендерних стереотипів, що полягає у підтримці міжособистісного та міжгрупового взаєморозуміння і співробітництва, згуртуванню суспільства; для цього гендерні стереотипи повинні бути як ригідними, так і гнучкими, щоб забез-

печувати стійкість уявлень, але не зупиняти розвиток суспільства (І. Тупіцина, 2003; Д. Мані, П. Такер, 2001).

Проте дослідниками відзначено, що останнім часом традиційні гендерні стереотипи зазнають ряду змін: 1) вони виявляються у більш вузькій сфері та характеризуються динамічною варіативністю (Т. Вівчарик, 2000); 2) послаблюється поляризація стереотипів маскулінності і фемінінності, змінюється ієрархія норм і цінностей [8, с. 193]; 3) виявляється тенденція розширення кола жіночих ролей та їхнє наближення до чоловічих; наявність значної кількості соціальних ролей, що взагалі не диференціюються за статевими ознаками; 4) має місце зростання рівності статей у їх представленні в навчальній та дитячій літературі [4, с. 16; 7, с. 92].

Причому, як показано, «емансипаційна демократизація стереотипів чоловічої і жіночої поведінки пов'язана насамперед з розширенням виявів жіночої поведінки, яке охоплює риси, що раніше приймалися як переважно чоловічі» (В. Каган, 1987).

Фіксується ситуація фундаментального «порушення статевого стереотипу» у нашій культурі [2], що виявляється у нестереотипній гендерній поведінці: гіперактивності і агресивності жінок та пасивності і аморфності чоловіків; при цьому відзначено, що жіночі стереотипи змінюються швидше, ніж чоловічі [2; 8].

Виявлено появу нових моделей жіночого способу життя, де у рівній мірі оцінюються як успішність міжособистісних стосунків, так і особистісна самореалізація (М. Кле, 1991). Констатується наявність так званої континуальної моделі жіночої гендерної ролі, яка передбачає, що «жіноча ніжність зовсім не обов'язково пасивна» (В. Каган, 1991), та припускає доволі значні переходи і варіації поведінки.

При цьому досить динамічне формування нової гендерної орієнтації суспільства, з одного боку, безумовно, забезпечує зміну положення жінки в суспільстві, розширює сферу її можливостей, але з іншого боку, робить жінку, яка втілює і усвідомлює нові зразки гендерної ідентичності, дестабілізуючим фактором, що руйнує стереотипи андроцентричної культури, а також викликає адаптивну напругу і дискомфорт у членів суспільства [2; 6].

Заслужовують на увагу запропоновані в літературі способи руйнування негативних впливів гендерних стереотипів – це, по-перше, спеціальна просвітницька робота, спрямована на те, щоб допомогти людям усвідомити стереотипи та коригувати свої уявлення; а по-друге, забезпечення присутності у соціальному середовищі численних прикладів авторитетних, високостатусних жінок, які мають соціальну підтримку. Останнє, на думку авторів, може стимулювати прояви іншими жінками рис, характерних для високостатусних ролей, а також спричинити суспільне визнання жіночої компетентності і високостатусності (Ф. Джейс, 2001).

Відзначається, що злам традиційних гендерних стереотипів обумовлює те, що формування психічної статі дитини націлюється не на жорстко фіксовану, а на більш м'яку змішану статево-рольову модель (В. Абраменкова, 1987). Це, на нашу думку, виправдано як тим, що суворо дихотомічні гендерні ролі суперечать сучасному процесу соціалізації особистості, так і неабсолютністю принципів статевого диморфізму [6, с. 46].

Таким чином, огляд вітчизняних і зарубіжних досліджень дозволяє сформулювати ряд висновків:

1. Нормативи жіночої гендерної поведінки як сукупність приписів щодо особливостей особистості, видів діяльності, еталонів зовнішнього вигляду, статево-відповідних соціальних ролей жінки втілюють гендерну ідеологію маскулінно зорієнтованого суспільства та обмежують повноцінну соціальну й індивідуальну реалізацію особистісного потенціалу жінок.

2. Ригідні гендерні автостереотипи фемінінності і відповідні жіночі моделі суперечать новим зразкам жіночої гендерної ідентичності сучасної культури, по-

в'язаної з динамічним формуванням нової гендерної орієнтації суспільства, змінами традиційних ієрархій цінностей, розширенням виявів жіночої поведінки та зазнають демократичних змін.

3. Динамічна модифікація соціонормативних уявлень про зміст жіночої гендерної ролі та гендерної поведінки, з одного боку, сприяє суспільному визнанню жіночої компетентності, високостатусності і успішності, а з іншого боку ставить питання про відвернення психологічної маскулінізації жінок та створення сприятливих соціально-психологічних умов формування адекватної і сталої жіночої гендерної ідентичності.

Бібліографічні посилання

1. Агеев В. С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 152 – 158.
2. Брандт Г.А. Природа женщины. – Екатеринбург, 2000.
3. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: Навч. посіб. / Т. Говорун, О. Кікінежді – Тернопіль, 1999.
4. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: Автореф. дис... доктора психол. наук. / НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002.
5. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – СПб., 2002. – (Серия «Мастера психологи»).
6. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии. – М., 1991.
7. Клецина И. С. Самореализация личности и гендерные стереотипы // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб., 1998. – Вып.2. – С. 188–202.
8. Кон И. С. Ребенок и общество: Историко-этнографическая перспектива. – М., Наука, 1988.
9. Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. – СПб., 2000.
10. Мани Д. Ориентация / Д. Мани, П. Такер // Сексология. – СПб., 2001. – С. 126–133.
11. Митина О. В. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения (в России и США) / О. В. Митина, В. Ф. Петренко // Вопросы психологии. – 2000. – №1. – С. 68–86.
12. Міщик Л. І. Актуальність гендерного підходу в освіті // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К., 2002. – Вип. 27. – С. 118–127.
13. Пісоцький В. П. Психосексуальний розвиток індивіда. – Ніжин, 2000.
14. Румянцева П. В. Гендерная идентичность. Вводные замечания // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – СПб., 2003. – С. 171–177. – (Серия «Практикум по психологии»).

Надійшла до редколегії 12.12.07

УДК 159.9

М. Б. Мельчина, Л. М. Самошкіна

Дніпропетровський національний університет

ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ КАЗКИ У ПРОФОРІЄНТАЦІЙНІЙ РОБОТІ

Представлено дослідження можливостей психодіагностичної казки у профорієнтаційній роботі з молоддю, що професійно самовизначається, з обговоренням значимості отриманих результатів і зазначенням можливих сфер застосування розробленої згідно з метою дослідження авторської методики.

На сучасному етапі розвитку практичного психологічного знання в нашій країні з'явився новий напрям у психологічному консультуванні – казкотерапія. Він є досить молодим (йому трохи більше 10 років), але стрімко набирає поширення й популярності. Головним чином він привабливий тому, що його методи – казки – мають небагато обмежень, у порівнянні з іншими підходами в консультуванні. Казкотерапію застосовують для вирішення найрізноманітніших проблем: від труднощів у навчанні – до гострих життєвих криз. Загалом, усі методи каз-